

Wpłynęło 28.03.2014 r.
Zrecenzowano 30.05.2014 r.
Zaakceptowano 21.07.2014 r.
A – koncepcja
B – zestawienie danych
C – analizy statystyczne
D – interpretacja wyników
E – przygotowanie maszynopisu
F – przegląd literatury

STAN I PRZEWIDYWANIA EKONOMICZNO-SPOŁECZNYCH UWARUNKOWAŃ ROZWOJU ROLNICTWA W POLSCE

Wojciech JÓZWIAK^{ABCDEF}

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB w Warszawie

Streszczenie

Przeprowadzona analiza wykazała, że w latach 2005–2007 w polskim rolnictwie nastąpił znaczący przyrost liczby gospodarstw rolnych, w porównaniu z sytuacją sprzed 2004 r., które powiększały wartość posiadanego majątku. W latach kolejnych sytuacja uległa pogorszeniu, a sporządzona projekcja umożliwiła sformułowanie wniosku, że taka sytuacja utrzyma się co najmniej w 2014 r., a jest prawdopodobne, że będzie ona trwać nawet do 2017 r.

Zgromadzona literatura pozwoliła również ustalić czynniki, które wywrą wpływ na sytuację gospodarstw rolnych w perspektywie 2020 r. Na podstawie analizy tych czynników sformułowano opinię, że w 2020 r. zaistnieją przesłanki, które będą sprzyjać wzrostowi liczby gospodarstw powiększających wartość posiadanego majątku. W gorszej sytuacji od innych znajdują się jednak gospodarstwa rozwojowe średniej wielkości, które specjalizują się w produkcji mleka i być może te, które specjalizują się w chowie drobiu oraz trzody chlewnej i w produkcji buraków cukrowych.

Wzrostowi liczby gospodarstw rozwojowych będzie towarzyszyło zjawisko zanikania gospodarstw drobnych i jego skutki – wzrost liczby osób utrzymujących się z emerytur i rent oraz spadek zatrudnienia w rolnictwie.

Słowa kluczowe: liczba gospodarstw rozwojowych, rolnictwo w 2020 r., wizja rolnictwa

WSTĘP

W pracy podjęto próbę określenia sytuacji ekonomicznej krajowych gospodarstw rolnych w 2020 r. i na tym tle osób, które są z nimi powiązane relacjami własności i pracy. Do 2020 r. zmienią się warunki prowadzenia produkcji rolniczej. W nowej perspektywie finansowej Unii Europejskiej, obejmującej lata 2014–2020,

Do cytowania For citation: Józwiak W. 2014. Stan i przewidywania ekonomiczno-społecznych uwarunkowań rozwoju rolnictwa w Polsce. Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie. T. 14. Z. 3(47) s. 49–60.

zmieni się bowiem nieco poziom wsparcia rolnictwa polskiego. Nadto w związku ze wzrostem dochodów w rolnictwie postępują prace nad wprowadzeniem podatku dochodowego dla gospodarstw rolnych, a także rozważa się dokonanie zmian w systemie ubezpieczenia emerytalno-rentowego rolników. Niewątpliwie przez pewien czas oddziaływać też będzie nadal recesja gospodarcza, a w części krajów importujących polskie produkty rolno-spożywcze nawet sytuacja kryzysowa. Od 2016 r. przestaną obowiązywać limity (kwoty) mleczne, co wywrze określony wpływ na gospodarstwa specjalizujące się w chowie krów mlecznych, od 2017 r. zaś możliwy jest zakaz importu śruty sojowej zmodyfikowanej metodami inżynierii genetycznej, którego realizacja ograniczy dochody gospodarstw ukierunkowanych na chów drobiu i trzody chlewnej. W tym samym 2017 r. mogą być też zniesione kwoty cukrowe [ĆOSIĆ 2013], co obniżyłoby dochody producentów buraków cukrowych.

Analizą i innymi ustaleniami objęto gospodarstwa, będące w posiadaniu osób fizycznych, które prowadziły działalność rolniczą, a więc również te, które nie prowadziły produkcji rolniczej, lecz jedynie utrzymywały użytki rolne w stanie gotowości produkcyjnej. Sytuację społeczno-ekonomiczną gospodarstw oceniono głównie dwiema cechami. Po pierwsze, zmianami wartości dodanej brutto. Powiększona o dopłaty bezpośrednie jest ona źródłem środków na utrzymanie producentów rolnych i ich rodzin oraz na opłatę: pracy najemnej, dzierżawy ziemi, odsetek od kredytów, podatków i środków na odtworzenie zużywających się w procesie produkcyjnym środków trwałych. Drugą cechą użytą do oceny gospodarstw był rodzaj reprodukcji posiadanego majątku trwałego. Spośród ogółu wyróżniono gospodarstwa z reprodukcją rozszerzoną majątku trwałego, która wyraża się większą wartością inwestycji gospodarczych brutto od kwoty amortyzacji.

Praca powstała z wykorzystaniem, w dużym stopniu, literatury tematu. Definicje pojęć (wizja, zasada wzajemnej zgodności, itd.) oraz charakterystykę metod wykorzystywanych w sporządzonych ocenach (projekcja wartości dodanej brutto w perspektywie średnioterminowej, koszty realizacji zasady wzajemnej zgodności, itd.) podano w poszczególnych podrozdziałach.

W trzech podrozdziałach merytorycznych zawarto krótką charakterystykę zmian, które zaszły w polskim rolnictwie w okresie po akcesji na tle sytuacji z okresu przedakcesyjnego (lata: 1999, 2006–2008 i 2010), projekcję wartości dodanej brutto na 2014 r., czyli pierwszy rok nowej unijnej perspektywy finansowej oraz wizję sytuacji ekonomicznej i społecznej gospodarstw rolnych w 2020 r.

ZMIANY W POLSKIM ROLNICTWIE SPOWODOWANE AKCESJĄ DO UE W 2004 R.

Oszacowano, że w 1999 r. 83–139 tys. gospodarstw (5,2–8,7% ogółu) powiększało wartość posiadanego majątku trwałego w stopniu na tyle dużym, że następo-

wał wzrost wartości posiadanego przez nie majątku trwałego [JÓZWIAK 2003]. Gospodarstwa te inwestowały, by powiększać wartość posiadanej ziemi i innych środków trwałych, lub modernizowały w znaczącym stopniu posiadany majątek. Wskazywało to na ich rozwojowość. W latach 2006–2008 cechą taką wyróżniało się już 292 tys. gospodarstw, to jest ok. 17% ogółu [JÓZWIAK 2013a]. W okresie poakcesyjnym liczba gospodarstw rozwojowych zwiększyła się o 75–193% w stosunku do okresu sprzed akcesji.

Inny szacunek wykazał, że w 2006 r. gospodarstwa rozwojowe wytworzyły ok. 67% krajowej wartości produkcji rolniczej [JÓZWIAK 2013a]. Nadal więc stosunkowo duża część produkcji była wytwarzana w gospodarstwach, których przyszłość pozostawała pod znakiem zapytania.

Na podstawie wyników powszechnego spisu rolnego ustalono, że w 2010 r. ok. 1328 tys. gospodarstw prowadzących działalność rolniczą (z produkcją rolniczą i/lub utrzymujące grunty w stanie gotowości produkcyjnej), głównie tych o wielkości do 2 ESU, inwestowało w niewielkim stopniu (nie charakteryzowała ich reprodukcja rozszerzona majątku trwałego), lub nie inwestowało wcale [JÓZWIAK 2013b]. Ich liczba zmniejszyła się w latach 2002–2010 o ok. 522 tys., tj. o 24,3%, mimo korzystnych warunków gospodarowania zapoczątkowanych w 2004 r. Składniki ich majątku (głównie ziemia) w części zasilila zasoby materialnych czynników produkcji w gospodarstwach rozwojowych.

Cytowane wyżej źródło wskazuje poza tym, że w ramach gospodarstw charakteryzujących się brakiem rozwojowości istniało w 2010 r. ok. 736 tysięcy (ok. 39%) takich, które nie posiadały własnych maszyn rolniczych. Pewna ich część (17–18%) posiadała ciągnik rolniczy, co może wskazywać, że gospodarstwa znajdowały się w trakcie reorganizacji. Albo więc zaczynały mechanizować prowadzoną produkcję, zaczynając od kupna ciągnika, albo zamierzały sprzedać ciągnik po wcześniejszym pozbyciu się maszyn rolniczych. Prowadząc produkcję rolniczą, gospodarstwa takie musiały zatem korzystać z usług bądź wypożyczać maszyny. Wyłączając z oceny gospodarstwa ekologiczne dało się ponadto ustalić, że aż 51% gospodarstw tej podgrupy nie stosowało nawozów mineralnych, a ok. 39% – chemicznych środków ochrony roślin.

Wśród gospodarstw z działalnością rolniczą było też ok. 268 tys. (ok. 14,2% ogółu), które nie prowadziły produkcji rolniczej. Zapewne utrzymywały one grunty w stanie gotowości produkcyjnej, aby móc korzystać z dopłat bezpośrednich. W większości dysponowały niewielkim obszarem użytków rolnych, ale ok. 4,9 tys. spośród nich posiadało użytki rolne o powierzchni 10–30 ha, a 1,3 tys. powierzchnię 30 ha i więcej [JÓZWIAK 2013b].

Warto podkreślić kolejną zmianę, która dokonała się w krajowym rolnictwie, jakim był wzrost produktywności ziemi (tab. 1). Około 62% tego wzrostu było spowodowane wzrostem wartości produkcji, reszta zaś zmniejszeniem powierzchni użytków rolnych. W rezultacie w posiadaniu producentów rolnych pozostawały grunty bardziej przydatne do prowadzenia produkcji rolniczej.

Tabela 1. Produktywność ziemi w polskim rolnictwie w latach 1998–2010**Table 1.** Land productivity in Polish farms in the years 1998–2010

Wyszczególnienie Specification	Lata Years		Zmiana, % Change, %
	1998–2002	2006–2010	
Wartość produkcji liczonej w cenach stałych, mln zł Production value; constant prices, milion PLN	52 852	59 751	113,0
Powierzchnia użytków rolnych, tys. ha Agricultural area; thousand ha	15 458	14 442	93,4
Wartość produkcji, zł·ha ⁻¹ UR Production value, PLN per ha AL	3 419	4 137	121,0

Źródło: obliczenia własne sporządzone z obliczeń BUKS [2013], wykonanych na podstawie danych zaczerpniętych z rachunków ekonomicznych dla rolnictwa (RER).

Source: own calculations based on BUKS [2013], data taken from economic calculations for agriculture (RER).

Poprawiła się też w latach 2006–2010 o 10,5% w stosunku do pięcioletnia 1998–2002, efektywność kosztów materiałowych (nawozy mineralne, środki ochrony roślin, pasze, itd.) i kosztów usług produkcyjnych, części składowych kosztów zużycia pośredniego. Wskazał na to rachunek sporządzony w cenach stałych. Przyczyną tego zjawiska był wolniejszy przyrost tych kosztów (wzrosły one o 2,2%) od przyrostu wartości pozyskiwanej produkcji (o 13%), jak to wynika z tabeli 1. Złożyło się na to zapewne wspomniane wcześniej zaniechanie produkcji na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania, a także różne formy postępu, m.in. biologiczny, techniczny, organizacyjny.

PROJEKCJA DOCHODÓW GOSPODARSTW ROLNYCH NA 2014 R.

Wcześniejsza analiza dotyczyła zaszłości wywołanych akcesją i objęła wybrane lata okresu 1999–2010. Okresu tego nie można było poszerzyć poza 2010 r. ze względu na brak odpowiednich materiałów empirycznych. W celu ustalenia sytuacji dochodowej polskiego rolnictwa w 2014 r., czyli pierwszego roku nowego horyzontu finansowego Unii Europejskiej, wykorzystano metodę projekcji. Złożył się na nią rachunek ekstrapolacyjny, sporządzony na podstawie trendów zmian: powierzchni upraw, liczby zwierząt poszczególnych gatunków i rodzajów, wielkości nakładów środków produkcji i zakupionych usług produkcyjnych, cen produktów, środków produkcji i usług [JÓZWIAK i in. 2013]. Niżej przedstawiono krótką charakterystykę tego rachunku.

Punktem wyjścia były ilościowe charakterystyki wykorzystanych zmiennych, odnoszących się do całego rolnictwa krajowego i obejmujących siedemnastolecie 1995–2011. Zaczepnięto je ze statystyki publicznej GUS. Kolejnym krokiem była budowa modeli, których podstawą stał się wybór postaci analitycznej funkcji trendu $f(t)$, gdzie t oznacza czas. Dla każdej ze zmiennej szacowano sześć postaci tej funkcji: liniową, liniowo-hiperboliczną, wielomianu drugiego stopnia (kwadrato-

wą), wykładniczą, potęgową i logarytmiczną, a parametry modeli estymowano metodą najmniejszych kwadratów. Do dalszych ustaleń przyjmowano modele ze wskaźnikiem determinacji R^2 równym lub większym od 0,36, a następnie wybierano spośród nich ten z największą wartością wskaźnika. Inaczej postępowano, gdy dla danej zmiennej ustalono tylko jeden model z wartością R^2 nieco mniejszą od 0,36. Sprawdzano wtedy istotność parametrów funkcji, stosując test *t*-Studenta, a wartość poziomu istotności tego testu, ustaloną na 0,05, porównywano ze wskaźnikiem *p-value*. Gdy jego wartość była mniejsza od wartości krytycznej, wówczas dany model również był wykorzystywany do dalszych ustaleń. W innych przypadkach przyjmowano, że zmienna ma wartość stałą.

Na podstawie wybranych modeli trendów policzono wartość produkcji roślinnej, zwierzęcej i pozostałej, koszty zużycia pośredniego oraz wartości dodanej brutto i poddano je testowaniu przez przyrównanie ich z rzeczywistymi danymi historycznymi, zaczerpniętymi z rachunków ekonomicznych dla rolnictwa (RER). Testowanie na danych historycznych wykazało, że najtrafniejszą projekcją na określony rok można uzyskać w postaci średniej z trzech kolejnych lat. W tym konkretnym przypadku projekcję wartości dodanej brutto na 2014 r. najkorzystniej jest więc ustalić jako średnią z lat 2013–2015, bo wtedy średni procentowy błąd względny jest najmniejszy.

Ustalona na podstawie przedstawionej metody projekcja wartości dodanej brutto na 2014 r. została skorygowana o oszacowane odrębnie koszty realizacji zasady wzajemnej zgodności (ang. „cross compliance”) służącej: ochronie środowiska, dbałości o zdrowie publiczne i poprawie dobrostanu zwierząt. Koszty z tym związane zaczęły być bowiem ponoszone dopiero od 2004 r. i rosły do 2013 r., nie mogły być więc uwzględnione w projekcji. Ustaloną wstępnie wartość produkcji w latach 2013–2015 pomniejszono o kwoty kosztów alternatywnych, spowodowane narzuconymi ograniczeniami natury produkcyjnej i powiększeniem kosztów zużycia pośredniego o dodatkowy zakup usług i materiałów oraz prac wykonanych własnym sprzętem [JÓZWIAK i in. 2013b].

Liczby charakteryzujące projekcję wartości dodanej brutto na 2014 r. zestawiono w tabeli 2. Wartość ta, liczona w cenach bieżących, zwiększy się znacząco, bo o 41,3% w porównaniu z sytuacją z lat 2008–2010, ale liczona w cenach stałych wzrośnie o 4,0%.

Wzrost wartości dodanej brutto świadczy o pozytywnych przemianach zachodzących w ocenianym okresie w rolnictwie polskim. Nastąpił jednak spadek koniunktury, tempo przemian zmniejszyło się więc w porównaniu z sytuacją z pierwszych trzech lat po akcesji. Płynie stąd wniosek, że polskie rolnictwo wchodzi w 2014 r. w nową perspektywę finansową Unii Europejskiej w stanie wskazującym na rozwój mniej korzystny niż w latach 2005–2007. Jest to jednak nadal rozwój powodowany nie tylko wzrostem udziału gospodarstw powiększających wartość posiadanego majątku, ale także wzrostem produktywności ziemi i ponoszonych kosztów materiałowych oraz kosztów usług.

Tabela 2. Wartość produkcji, koszty zużycia pośredniego i wartość dodana brutto polskiego rolnictwa w latach 2008–2010 oraz projekcja na lata 2013–2015

Table 2. Production value, cost of intermediate consumption and gross added value of Polish agriculture in the years 2008–2010 with projection for the years 2013–2015

Wyszczególnienie Specification	Wartości średnie roczne, mln zł Annual mean values, million PLN	
	w latach 2008–2010 in 2008–2010	według projekcji na lata 2013–2015 projection for 2013–2015
Rachunek w cenach bieżących: Calculation in current prices:		
– wartość produkcji production value	72 964	94 697
– koszty zużycia pośredniego – cost of intermediate consumption	48 936	60 758
– wartość dodana brutto – gross added value	24 028	33 939
Wartość dodana brutto w cenach stałych (z 2009 r.) Gross added value in constant prices (as of 2009)	24 028	25 001 ¹⁾

¹⁾ Tempo zmian cen produktów rolniczych i środków produkcji nabywanych przez producentów rolnych przyjęto jak w latach 2008–2012.

¹⁾ Rate of changes in prices of agricultural products and production means purchased by agricultural producers was adopted as in 2008–2012.

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS [2013] i JÓZWIAK [2013a].

Source: own study based on GUS [2013] and JÓZWIAK [2013a].

WIZJA SYTUACJI EKONOMICZNEJ GOSPODARSTW ROLNYCH W 2020 R.

Pozytywne zjawiska zachodzące w polskim rolnictwie po 2004 r. budzą różnicowane zainteresowanie społeczne. Największe budzą dopłaty bezpośrednie i związane z nimi dochody producentów rolnych. Na tym tle rodzą się pomysły dotyczące rewizji stawek ubezpieczenia emerytalno-rentowego dla osób pracujących w posiadanych gospodarstwach rolnych i opodatkowania gospodarstw rolnych podatkiem dochodowym, a świadczą o tym kolejne próby podejmowane przez agendy rządowe w latach 2003–2013 i stanowisko Rzecznika Praw Obywatelskich z 2007 r.

Niewątpliwie podobnie jak w latach 2004–2013, na sytuację polskiego rolnictwa w latach 2014–2020 wywrze też wpływ wspólna polityka rolna, realizowana w ramach nowej perspektywy finansowej i koniunktura na produkty pochodzenia rolniczego, wynikająca w dużej części z przesłanek pozakrajowych.

Na sytuację gospodarstw rolnych i ludności rolniczej nałoży się ponadto spadek dochodów spowodowany likwidacją limitów mlecznych w 2015 r., ewentualne nieodnowienie moratorium na import śrutu sojowej produkowanej z roślin zmody-

fikowanych z wykorzystaniem inżynierii genetycznej (śruta sojowa GMO) i zniesienie kwot cukrowych. Każde z tych regulacji ma lub może mieć jakiś sens, ale tworzyć one będą zarazem zagrożenia dla różnych grup gospodarstw rolnych, a przede wszystkim dla ich rozwoju.

Niektóre z czynników, które w latach 2014–2020 wpłyną na zmianę sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych i ludności rolniczej, wymagają komentarza. Część z nich odnosi się do wszystkich gospodarstw rolnych, będących w posiadaniu osób fizycznych, część zaś do określonych ich grup. Na początek podano te pierwsze, biorąc pod uwagę najnowsze dane źródłowe.

Ubezpieczenia emerytalno-rentowe byłyby zróżnicowane pod względem wysokości opłacanej stawki zależnie od uzyskiwanych dochodów [NENEMAN i in. 2012]. Rolnicy o najniższych dochodach byłiby ubezpieczeni na obecnych warunkach. Ci ze średnimi dochodami płaciliby większe stawki, ale ich część trafiałaby na indywidualne konta emerytalne i wpływałaby na wysokość przyszłych świadczeń emerytalno-rentowych. Rolnicy o największych dochodach byłiby natomiast ubezpieczeni w ZUS, tak jak inni przedsiębiorcy. Całość ich składki trafiałaby na indywidualne konto emerytalne i determinowała wysokość przyszłego świadczenia.

Cytowani autorzy oceniają, że realizacja tak pomyślanej korekty ubezpieczenia emerytalno-rentowego spowodowałaby wzrost łącznej kwoty składki w gospodarstwach większych o 2–3 mld zł. Szacunek sporządzony na tej podstawie i na podstawie danych GUS wskazuje, że zapewne do poziomu 9,1–13,6 tys. zł na osobę ubezpieczoną. W przeliczeniu na 1 większe gospodarstwo roczna kwota składki wyniosłaby więc najprawdopodobniej średnio ok. 18,3 tys. zł i byłaby kwotą znaczącą dla części gospodarstw o średniej wielkości.

Podatek dochodowy i od nieruchomości rolnych zastąpiłby pod koniec drugiej dekady obecnego wieku obowiązujący obecnie podatek rolny [Ministerstwo Finansów 2013]. Podatek od nieruchomości w wysokości zbliżonej do obecnego podatku rolnego płaciliby wtedy rolnicy zwolnieni z podatku dochodowego i ci, którzy nie prowadziliby działalności rolniczej na gruntach rolnych. Podatek dochodowy natomiast płaciliby rolnicy, których przychody w roku docelowym, liczone bez dopłat bezpośrednich, wyniosłyby ponad 100 tys. zł. Byłby to podatek działający na zasadach ogólnych (podstawowa forma opodatkowania), lub na zasadzie wyboru z opodatkowaniem ryczałtowym od przychodów. Stawka podstawowej formy podatku wyniosłaby 19% podstawy opodatkowania, zaś podatek zryczałtowany 4% kwoty uzyskiwanych przychodów. Ta druga forma opodatkowania byłaby ograniczona do gospodarstw z przychodami do 150 tys. euro (ok. 600 tys. zł.)

Rolnicy – płatnicy podatku dochodowego – mogliby korzystać z tych samych rozliczeń podatkowych jak inne osoby fizyczne, płacące obecnie podatek dochodowy. Mogliby zatem: odliczać składkę na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne rolników, rozliczać łącznie dochody z gospodarstwa z dochodami z pracy podjętej poza nim oraz rozliczać poniesione straty w pięciu kolejnych latach.

Cytowane opracowanie zawiera informacje, że podatek dochodowy płaciłoby tylko 48 tys. gospodarstw (o największej wartości produkcji rolniczej), a łączna jego kwota wyniosłaby ok. 0,5 mld zł, co w przeliczeniu na gospodarstwo czyni 10,4 tys. zł rocznie. Byłaby to zatem dla takich gospodarstw kwota niewielka, której oddziaływanie miałyby ograniczony wpływ na dalsze ich losy.

Ceny produktów rolnych i środków produkcji dla rolnictwa rosły w Polsce w latach 2008–2012 w średnim rocznym tempie 7,5 punktu procentowego, a ceny dóbr i usług, kupowanych przez rolników do prowadzenia bieżącej produkcji, o 7,7 punktu procentowego. Lata 2008–2012 zatem to lata niekorzystnej koniunktury dla rolnictwa, a jest możliwe (wskazuje na to kryzys tłący się w Grecji, Hiszpanii, Irlandii i we Włoszech), że koniunktura na produkty rolne może wrócić dopiero wraz z rozwojem całej unijnej gospodarki w 2016 lub 2017 r. [KLEER 2013].

Rosną dochody mieszkańców najludniejszych części świata¹⁾, a więc istnieją przesłanki do wzrostu cen produktów rolniczych na rynkach światowych. Potwierdzenie tej opinii zawiera opracowanie FAO [2009]. Według nich cena pszenicy liczona w dolarach amerykańskich będzie na rynku światowym w 2017 r. wyższa niż 20 lat wcześniej i to zarówno w ujęciu nominalnym, jak i realnym. Cena ziarna kukurydzy natomiast będzie większa tylko w ujęciu nominalnym, a pozostanie na tym samym poziomie w ujęciu realnym. Opracowanie OECD-FAO [2010] zawiera natomiast między innymi charakterystykę zmian cen zwierząt rzeźnych w latach 2009–2019. Według tego źródła, wzrosnie wtedy nieco cena realna żywca wieprzowego, podczas gdy ceny żywca wołowego, drobiowego i jagnięcego pozostaną na poziomie zbliżonym lub identycznym.

Polska od 2003 r. odnotowuje rosnące saldo handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi, więc korzystne ceny na rynkach światowych znajdą uzewnętrznienie również na rynku krajowym. W perspektywie 2020 r. należy zatem oczekiwać raczej korzystnych dla rolników cen produktów rolnych.

Dopłaty bezpośrednie w 2020 r. mogą wynieść 3 062 mln euro lub 3 456 mln euro²⁾, jeśli dodatkowe środki na ten cel zostaną zaczerpnięte z II filaru, a więc z ograniczeniem środków zaspokajających interesy całej ludności obszarów wiejskich. W stosunku do środków wydatkowanych na dopłaty bezpośrednie w 2013 r. byłyby to wzrost o 17–408 mln euro.

Dysponując powyższymi ustaleniami można sformułować wizję sytuacji ekonomicznej polskiego rolnictwa w 2020 r. Nie ma ona w pełni charakteru naukowego, bo wizja według J. Szczepańskiego (cytat za WILKINEM [2005]) jest całościowym „... obrazem rzeczywistości, w którym czynniki naukowe i ideowe zostają... podporządkowane treściom emocjonalnym, elementom niesprawdzalnym, ale mobilizującym jednostki i grupy do działań...”.

¹⁾ KLEER [2013] podaje, że średnie roczne tempo wzrostu PKB w latach 2010–2020 wyniesie: w krajach rozwiniętych gospodarczo 2,8%, krajach azjatyckich 5,8% i 4,2–4,9% w krajach pozostałych.

²⁾ Liczby wynikające z ustaleń Rady Europejskiej z 8.02.2013 r., które dotyczą Wieloletnich Ram Finansowych.

Na przyszłą sytuację rodzin posiadaczy gospodarstw rolnych wywrą wpływ głównie zmiany wartości dodanej brutto. Przyjmując, że tempo zmian cen produktów i środków produkcji będzie w latach 2014–2017 takie samo jak w latach 2008–2012 (lata spadku koniunktury w rolnictwie), a w kolejnych trzech latach takie jak w latach 2005–2007 (lata koniunktury w rolnictwie), to wygoszpodarowana wartość dodana brutto w 2020 r. może być o 46,5% większa niż w 2014 r.

Kwotę wartości dodanej brutto, uzyskanej przez ogół gospodarstw rolnych, powiększą dopłaty bezpośrednie, które – jak się ocenia – wzrosną w latach 2013–2020 o 100–1600 mln zł, zaś łączna ta kwota ulegnie pomniejszeniu o ok. 500 mln zł ze względu na opodatkowanie gospodarstw rolnych podatkiem dochodowym rozliczanym według zasad obowiązujących obecnie osoby fizyczne płacące podatki, lub nawet o 2000–3000 mln zł z powodu wzrostu składek ubezpieczenia emerytalno-rentowego, bez jednoczesnego wprowadzenia podatku dochodowego rozliczanego jak obecnie osoby fizyczne. W sumie roczne dochody rodzin posiadaczy gospodarstw rolnych liczone w cenach bieżących mogą wzrosnąć w 2020 r., w zależności od przyjętych decyzji politycznych, w granicach od 6,7 do 7,2 mld zł w porównaniu z sytuacją z 2014 r.

Przyrost realnych dochodów będzie jednak mniejszy z powodu inflacji. Gdyby przyjąć, że w latach 2014–2020 tempo inflacji osiągnie wielkość progową 3%, wymaganą od państw ubiegających się o członkostwo w Eurolandzie, wówczas łączny realny dochód rodzin rolniczych z prowadzenia działalności rolniczej byłby mniejszy od dochodu nominalnego o 16,8%. Ponieważ liczba rodzin rolniczych w tym okresie zmniejszy się (szacuje się, że o 12,5%), średni dochód na rodzinę rolniczą w ujęciu realnym może być więc w 2020 roku o 27,6–33,9% większy niż w 2014 r.

Sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych powinna być zatem w 2020 r. korzystniejsza niż w okresie bieżącym, zapoczątkowanym w 2008 r., w którym rolnictwo odczuwa pogorszenie koniunktury.

Ocena powyższa nie dotyczy wszystkich gospodarstw rolnych. Wcześniej bowiem wspomniano, że część z nich dotknie głębsza zmiana warunków gospodarowania. Będą to m.in. gospodarstwa specjalizujące się w chowie drobiu i trzody chlewnej, w których importowana śruta sojowa umożliwia stosowanie optymalnych dawek pokarmowych w chowie młodego drobiu, broilerów drobiowych, prosiąt i warchlaków [DZWONKOWSKI, HRYSZKO 2011]. W obrotach handlowych na rynku światowym większość (ok. 90%) tego komponentu paszowego jest jednak produkowana z nasion soi GMO, a to budzi nieufność znacznej części polskiego społeczeństwa. Moratorium na import soi GMO obowiązuje do 2016 r., a więc jest możliwe, że w latach następnych import będzie zakazany.

Ustalono, że zastąpienie śruty sojowej GMO tzw. śrutą non GMO lub innymi paszami (gluten kukurydziany, mączka rybna, mleko w proszku, serwatka suszona) doprowadziłoby do wzrostu kosztów pasz dla trzody chlewnej i drobiu o 3–17% [SEREMAK-BULGE 2008]. Przełożyłoby się to na spadek dochodów gospodarstw

specjalizujących się w chowie drobiu i trzody chlewnej odpowiednio o 20 i 8% [JÓZWIAK 2012]. Szacuje się na tej podstawie, że gospodarstwa te poprawią więc swoje wyniki ekonomiczne w 2020 r., ale w razie zakazu importu śruty sojowej poprawa ta będzie mniejsza niż w gospodarstwach nastawionych na inne rodzaje produkcji.

Z określonymi perturbacjami zetkną się też gospodarstwa specjalizujące się w produkcji mleka, a mieć to będzie związek z interwencją ogólnounijną na rynku mleka [HAMULCZUK, STAŃKO 2009]. Uzgodniono mianowicie, że limity (kwoty) mleczne obowiązujące od 1984 r. zostaną zniesione w 2015 r. po to, by uruchomić rynkową regulację podaży tego produktu. Ocenia się, że zniesienie limitów mlecznych przyczyni się do spowolnienia tempa spadku produkcji mleka w Polsce. Na tej podstawie można oszacować, że z powodu jednoczesnego spadku poziomu cen średnia kwota wartości dodanej brutto wygospodarowanej przez producentów mleka zmniejszy się o 9–10%. Wzrost dochodów producentów mleka w latach 2014–2020 może więc być nieco mniejszy niż wzrost dochodów gospodarstw o innych kierunkach produkcji.

Nieco bardziej optymistyczne oceny dotyczące analizowanego tematu znajdują się w opracowaniu BAER-NAWROCKIEJ i in. [2012].

Wiadomo ponadto, że kwoty cukrowe zostaną zniesione w Unii Europejskiej od 2017 r. Nadal trwają jednak negocjacje dotyczące okresu przejściowego, nie wiadomo więc na jakich zasadach to się odbędzie [ĆOŚIĆ 2013]. Część krajowych producentów z branży cukrowniczej sprzeciwia się zniesieniu tych kwot, oceniając, że regulacja ta będzie korzystna tylko dla krajów z dużymi i nowoczesnymi cukrowniami, między innymi dla Niemiec. Jeśli te obawy okażą się uzasadnione, wtedy krajowi producenci buraków cukrowych (a przynajmniej ich część) stracą ważne źródło dochodów. Szacuje się, że producent zastępujący w takiej sytuacji uprawę buraków cukrowych na przykład uprawą rzepaku obniżyłby wartość dodaną brutto uzyskiwaną z gospodarstwa średnio o 13–16%.

PODSUMOWANIE

Skumulowany wskaźnik „nożyc cen” (relacja przyrostu cen produktów rolnych do przyrostu cen obrotowych środków produkcji rolniczej) wyniósł 107,3 w 2007 r., przyjmując za 100 wskaźnik „nożyc cen” z 2003 r. Poza tym dopłaty w tym okresie wzrosły ok. 14-krotnie. Nic zatem dziwnego, że wartość inwestycji brutto, liczona w cenach stałych, była w 2007 r. aż o 91,3% większa niż w 2003 r.

W 2012 r. natomiast skumulowany wskaźnik „nożyc cen” wyniósł tylko 100,6 w relacji do sytuacji z 2007 r., a dopłaty wzrosły o ok. 34%. Temu relatywnemu pogorszeniu warunków towarzyszył spadek tempa przyrostu wartości inwestycji brutto. W 2011 r. wartość ta, w stosunku do 2007 r., była większa tylko o 11,6%. Lata spadku koniunktury ograniczyły zatem skłonność rolników do powiększania i modernizacji swoich gospodarstw.

Z pracy wynikają dwie konstatacje. Pierwsza, że największy wpływ na sytuację ekonomiczną krajowych gospodarstw rolnych w 2020 r. będą mieć decyzje polityczne, dotyczące reformy ubezpieczenia emerytalno-rentowego i podziału środków unijnego wsparcia na dopłaty bezpośrednie i część przeznaczoną na inne cele. Druga, że skłonności rozwojowe polskich rolników mogą być w 2020 r. nie mniejsze niż w latach 2008–2012. Gospodarstwa wyróżniające się rozwojowością będą zatem utrzymywać swoją pozycję rynkową, a ich liczba będzie rosła. Dzięki temu społeczeństwo polskie będzie mogło konsumować żywność wytwarzaną w większości z krajowych surowców pochodzenia rolniczego, a producenci rolni, z gospodarstwami charakteryzującymi się rozwojowością, będą osiągać dochody gwarantujące im godziwe warunki bytu. W nieco gorszej sytuacji od innych gospodarstw rozwojowych znajdują się w 2020 r. gospodarstwa specjalizujące się w produkcji mleka. Jest też prawdopodobne, że poprawa sytuacji ekonomicznej może być mniejsza w gospodarstwach ukierunkowanych na chów drobiu i trzody chlewnej oraz na uprawę buraków cukrowych.

Zjawiskom tym będzie towarzyszyć zanikanie gospodarstw rolnych nieinwestujących lub inwestujących w ograniczonym stopniu, w większości drobnych i osiągających mierne efekty ekonomiczne. Posiadacze takich gospodarstw będą przechodzić na emeryturę, ich potomkowie będą czerpać swoje dochody wyłącznie ze źródeł pozarolniczych, a większość ziemi i część innych składników majątkowych powiększy zasoby materialne gospodarstw rozwojowych.

LITERATURA

- BAER-NAWROCKA A., GROCHOWSKA R., KIRYLUK-DRYJSKA E., SEREMAK-BULGE J., SZAJNER P. 2012. Światowy rynek mleka i jego wpływ na polskie mleczarstwo po zniesieniu kwot mlecznych. Program Wieloletni 2011–2014. Nr 34. Warszawa. IERiGŻ-PIB ss. 149.
- BUKS J. 2013. Wartość przychodów i koszty produkcji rolnictwa polskiego w latach 2002–2012. IERiGŻ-PIB. Warszawa. Maszynopis ss. 12.
- FAO 2009. Commodity markets 2009. Electroning Publishing Policy and Support Branch Knowledge and Communication Department FAO s. 25.
- GUS 2013. Rolnictwo w 2012 r. Warszawa s. 149.
- ĆOŚĆ D. 2013. Pomysłowy rolnik dostanie więcej z unijnego budżetu. Korespondencja z Brukseli. Dziennik Gazeta Prawna. Nr 193(35820) z 3.10. 2013 r.
- DZWONOWSKI W., HRYSZKO K. 2011. Raport o sytuacji na światowym rynku pasz wysokobiałkowych ze szczególnym uwzględnieniem produkcji roślin GMO. Program Wieloletni 2011–2014. Nr 22. Warszawa. IERiGŻ-PIB ss. 111.
- HAMULCZUK M., STAŃKO S. 2009. Ekonomiczne skutki likwidacji kwot mlecznych w Unii Europejskiej – wyniki symulacji z wykorzystaniem modelu AGMEMOD. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej. Nr 4(321) s. 3–20.
- JÓZWIAK W. 2003. Przewagi komparatywne polskich gospodarstw rolniczych. Projekt badawczy nr 5 HO2C 070 21. Warszawa. IERiGŻ-PIB s. 15–34.
- JÓZWIAK W. 2012. Znaczenie produkcji wytworzonej z udziałem GMO dla obecnej i przyszłej sytuacji rolnictwa polskiego. Biuletyn Forum Debaty Publicznej. Nr 16. Warszawa. Kancelaria Prezydenta RP.

- JÓZWIAK W. 2013a. Polskie rolnictwo i gospodarstwa rolne w pierwszej i drugiej dekadzie XXI wieku (2). Program Wieloletni 2011–2014. Nr 87. Warszawa. IERiGŻ-PIB ss. 104.
- JÓZWIAK W. 2013b. Wnioski odnoszące się do wszystkich krajowych gospodarstw rolnych. W: Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002–2010: Powszechny Spis Rolny 2010. Pr. zbior. Red. W. Józwiak, W. Ziętara. Warszawa. GUS s. 196–197.
- JÓZWIAK W., NIEWĘGŁOWSKA G., JABŁOŃSKI K. 2013. Koszty realizacji zasady wzajemnej zgodności a dochody w rolnictwie polskim w latach 1998–2014. W: Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym (20). Wybrane zagadnienia zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Pr. zbior. Red. J. Zegar. Program Wieloletni 2011–2014. Nr 93. Warszawa. IERiGŻ-PIB s. 123–137.
- KLEER J. 2013. Globalizacja a systemy polityczne. W: Kryzysy systemowe. Pr. zbior. Red. E. Mączyńska, J. J. Michałek i J. Niżnik. Komitet Prognoz „Polska 2000 plus”. Warszawa. PAN ss. 63–88.
- Ministerstwo Finansów 2013. Założenia do projektu ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych z działalności rolniczej oraz o zmianie innych ustaw. Maszynopis z 24.06.2013 r. s. 24.
- NENEMAN J., PLICH M., ZAGÓRSKI M. 2012. Koncepcja reformy systemu ubezpieczeń społecznych rolników. Forum Inicjatyw Rozwojowych Europejskiego Funduszu Rozwoju Wsi Polskiej. Maszynopis. Warszawa s. 2–17.
- OECD-FAO 2010. OECD-FAO agricultural outlook 2010–2019, ss. 149.
- SEREMAK-BULGE J. 2008. Koszty i efektywność upraw roślin GMO, bilans ekonomiczny związany z uprawą roślin transgenicznych. IERiGŻ-PIB. Maszynopis. Warszawa ss. 45.
- WILKIN J. (red.) 2010. O potrzebie i zasadach tworzenia wizji rozwoju polskiej wsi. W: Polska wieś 2025. Wizja rozwoju. Warszawa. Fundusz Współpracy Program Agro-Info s. 9–14.

Wojciech JÓZWIAK

SOCIO-ECONOMIC DETERMINANTS OF THE POLISH AGRICULTURE DEVELOPMENT – CURRENT STATE AND FUTURE PREDICTIONS

Key words: *agriculture in 2020, number of farms with development potential, vision of agriculture*

S u m m a r y

Performed analysis showed a significant increment in the number of Polish farms increasing the value of their fixed assets in the years 2005–2007 compared with the period before 2004. Among these farms were such, whose value of assets and economic results could withstand comparisons with farms in Austria, Denmark, Sweden and Germany. During the next years situation deteriorated and the prepared analysis leads to a conclusion that this situation can continue at least until 2014. It is even probable that this situation will last until 2017.

Collected literature enabled identification of the factors that will influence farms' situation in the perspective of 2020. Analysis of these factors allowed for formulating the opinion that conditions in 2020 will foster the rise of the number of farms increasing value of their assets and even those able to compete. However, small and part of the middle sized farms specialised in milk production and probably also those specialised in poultry, pigs and sugar beets production will be in worse situation.

Adres do korespondencji: prof. dr hab. W. Józwiak, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB, ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa; tel. 22 826-31-39, e-mail: Wojciech.Jozwiak@ierigz.waw.pl